

**SON DÖNEM OSMANLI**  
**HUKUK DÜŞÜNCESİ**  
Meseleler, Fikirler ve Kurumlar

## **SON DÖNEM OSMANLI HUKUK DÜŞÜNCESİ**

Meseleler, Fikirler ve Kurumlar

Editörler: Hamdi Çilingir, Hüseyin Önal

Yayın No: 48

Araştırma Serisi No: 23

ISBN: 978-625-7800-31-0

EISBN: 978-625-7800-32-7

1. Baskı, Ağustos 2021

Yayın Yönetmeni: Yusuf Temizcan

Yayına Hazırlık: Mehmet Beydemir

Musahhah: Ayşe Rumeysa Yavaş, Şeyda Karabatak

Kapak Tasarımı: Abdullah Fuad Kılınçlı

İç Tasarım: Zehra Elif Demirci

### **© İLEM Yayınları 2021**

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

### **Baskı ve Cilt**

Hazar Reklam Matbaacılık

Sertifika No.: 26482

İskitler / Ankara

Telefon: +90 312 278 50 77

**ilem**  
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul

Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18

yayin@ilem.org.tr

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır.

**SON DÖNEM OSMANLI  
HUKUK DÜŞÜNCESİ**  
Meseleler, Fikirler ve Kurumlar

**Editörler**

Hamdi Çilingir, Hüseyin Önal

**ilem**  
YAYINLARI



## İçindekiler

|          |     |
|----------|-----|
| Giriş    | ix  |
| Teşekkür | xxi |

### I. Bölüm

#### II. Meşrutiyet Sonrası Şer‘iye Mahkemeleri

---

|                                                                                                                       |   |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| İmtiyâzât-ı Mezhebiyenin Sınırı: Şer‘iye Mahkemeleri ile Gayrimüslim “Mahkemelerinin” Görev Alanına Dair Bir Tartışma | 3 |
| <i>Hamdi Çilingir</i>                                                                                                 |   |

---

|                                                                         |    |
|-------------------------------------------------------------------------|----|
| Adliye Nezâreti’ne Bağlı Olduğu Dönemde Şer‘iye Mahkemeleri (1917-1920) | 31 |
| <i>Sümeyye Şimşek</i>                                                   |    |

---

### II. Bölüm

#### II. Meşrutiyet Sonrası Kanun Tadilleri

---

|                                                                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Anayasalı ve Parlamentolu Monarşiden Anayasal ve Parlamenter Monarşiye: 1876 Kanûn-ı Esâsî’si ve 1909 Değişiklikleri | 63 |
| <i>Batuhan Ustabulut</i>                                                                                             |    |

---

---

|                                                  |     |
|--------------------------------------------------|-----|
| II. Meşrutiyet Sonrası Mecelle Tadil Çalışmaları | 119 |
| <i>Abdullah Musab Şahin</i>                      |     |

---

### III. Bölüm

#### Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Suç ve Ceza

---

|                                   |     |
|-----------------------------------|-----|
| Osmanlı Irak'ında Adalet ve Hukuk | 155 |
| <i>Meryem Yetkin</i>              |     |

---

|                                                                                                |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1327/1911 Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu Değişikliklerinde Suça İştirak Bahsi ve Hukuki Tartışmalar | 185 |
| <i>Hüseyin Önal</i>                                                                            |     |

---

### IV. Bölüm

#### Medhal-i İlm-i Hukûka Bir Nazar

---

|                                            |     |
|--------------------------------------------|-----|
| Medhal-i İlm-i Hukûk Işığında Örf ve Kanun | 233 |
| <i>Mücahide Engin</i>                      |     |

---

|                   |     |
|-------------------|-----|
| Yazarlar Hakkında | 251 |
|-------------------|-----|

---

|       |     |
|-------|-----|
| Dizin | 252 |
|-------|-----|

---







## Giriş

Osmanlı İmparatorluğu için 19. yüzyıl “en uzun yüzyıl” yapan unsurlardan biri hiç şüphesiz hukuk alanında yaşanan değişim ve dönüşümlerdir. Bu yüzyıl, diğer birçok alandaki gibi hukuk alanının çeşitli veçhelerinde önemli değişimlere sahne oldu. Daha da önemlisi hukuk bu dönemdeki değişim ve dönüşümlerin hem bir aracı hem de itici bir gücü hâline geldi. Şimdiye kadar Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan bu sürecin farklı veçhelerini ele alan birçok çalışma yayınlandı. Hukuki reformlar, kanunlaştırma hareketleri, hukukun çeşitli dallarına dair kanunlar, şer‘iye ve nizâmiye mahkemeleri, hukuk okulları ve hukuk eğitimi gibi konular bu çalışmalarda en çok ilgi çeken konular oldu. Bu alanlara dair mevcut basılı kaynaklara dayalı yapılan çalışmalar yanına süreç içerisinde arşiv kaynaklarının kullanımıyla gerçekleştirilen çalışmalar eklendiğinde bu döneme dair bilgilerimiz daha da derinleşti ve farklılaştı. Bugün için ilgili döneme dair çok fazla basılı ve arşiv belgesine sahibiz. Bugünkü araştırmalar için herhâlde temel mesele bu geniş bilgi kaynaklarımız dâhilinde imparatorluğun bu *en uzun yüzyılının* nasıl bir bakış açısıyla ele alınıp ilgili dönemi nasıl daha anlamlı bir şekilde değerlendirilebileceği meselesidir.

1970'lere kadar 19. yüzyıl Osmanlı tecrübesinin değerlendirilmesine dair hâkim olan bir bakış açısı vardı. Batılı araştırmacılar 19. yüzyıl Osmanlısındaki değişim ve dönüşümleri genelde "Batı etkisi" ve "Batılılaşma" paradigması üzerinden ele aldılar. Bu kolonyal bakış açısına göre Osmanlı devletinin bu dönemdeki giriştiği çeşitli alanlardaki reorganizasyon çabaları tamamen Batılı devletlerin etkisi hatta baskısı dâhilinde gerçekleşmekteydi. Cumhuriyet devrinin ilk dönem tarihçilerinde de benzer bir yaklaşımın izleri görülür. 1970'ler sonrası gerek Türkçe gerek İngilizce literatürde bu hâkim bakış açısının değiştiğini gözlemlemek mümkündür. Edward Said'in oryantalizm eleştirisi bu değişimde önemli bir rol oynadı. Yine sosyal, ekonomik ve kültürel tarih alanında oluşan bilgi birikiminin etkisiyle 19. yüzyılın kompleks yapısı gözler önüne serildi ve artık pasif-ipleri elinden kaybetmiş 70'ler öncesine ait 19. yüzyıl Osmanlı tasavvuru yavaş yavaş terk edildi. Bu bakış açısıyla reform artık 1800'lerde başlayıp Osmanlı'nın sonuna kadar devam eden bir süreç -en uzun yüzyıl- olarak ele alınmaya başlandı.<sup>1</sup> 70'ler sonrasında değişen bu paradigmatik yaklaşım farklılığının Osmanlı son dönemi hukuk öğretisi ve pratiğini inceleyen çalışmalarda da kendini gösterdiğini gözlemlemek mümkündür. Bu sayede Osmanlı son dönemi hukukun çeşitli alanlarındaki tecrübenin çok daha sıhhatli ve anlamlı bir zeminde değerlendirilebilmesi mümkün olmuştur.

Örneğin Ruth Miller'in Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte ceza hukuku alanındaki değişimleri inceleyen çalışması imparatorluğun bu en uzun yüzyılına dair birçok iddiayı yeniden sorgulayıp dönemi yeni bir bakış açısıyla ele almaya imkân veren analizlere sahiptir. Mil-

1 Bk. Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 3-5.

ler, Tanzimat sonrası Osmanlı bürokrasisinin, dünyada yaşanan “modern” gelişme ve eğilimlere paralel bir şekilde genelde devleti, bürokrasiyi, toplumu, dini, ulemanın rolünü; özelde ise suç ve cezayı “modern zihniyet” çerçevesinde nasıl yeniden tanımlayıp yorumladıklarını ve modern devlet ve bürokrasiyi inşa etmede ceza hukukunu nasıl etkin bir araç olarak kullandıklarını gözler önüne sermektedir. Miller’in ceza hukuku üzerinden analizi daha geniş boyutta Osmanlı son dönemi din-devlet ilişkilerinin nasıl seyrettiği, hukukun laikleşip laikleşmediği veya ulemanın reformlardaki rolünü alternatif yaklaşımlarla ele alabilmenin kapılarını aralamaktadır.<sup>2</sup> Miller’in yaklaşımı ve ileri sürdüğü tezler, 19. yüzyıl Osmanlı hukukunun değişim seyrini Batılılaşma paradigmasından daha anlamlı bir zeminde tartışma imkânı vermektedir. Benzer şekilde bu dönemin hukuk alanındaki tecrübesine alternatif bir okuma imkânı sunan Avi Rubin’in çabaları burada zikre değerlidir. Hukuki değişimin izini “mahkemelerin içinden” gözler önüne sermeyi amaçlayan Avi Rubin, nizâmiye mahkemelerini sosyo-hukuki bir bakış açısıyla ele alıp günlük hayatta modernitenin nasıl şekillendiğine odaklanmaktadır. Özellikle 1873 sonrası Adliye Nezâreti bünyesindeki hukuk topluluğu için çıkarılmaya başlanan *Ceride-i Mehâkim*’i kullanarak günlük hukuk pratiğini serimlemeye çalışan Rubin, bu sayede hâkim bakış açısına göre iki farklı entite olarak ele alınan şer‘iye mahkemeleri ile nizâmiye mahkemeleri arasındaki ilişkiyi farklı bir boyutta değerlendirmektedir.<sup>3</sup>

Bu iki örnek -ve tabii ki hem Türkiye’de hem Batı’daki diğer ufuk açıcı çalışmalar- bize gösteriyor ki, 19. yüzyılın

2 Bk. Ruth A. Miller, *Fıkıhtan Faşizme*, çev. Hamdi Çilingir (İstanbul: Ekin Yayınları, 2018).

3 Bk. Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts*.

hukuki teori ve pratiğini çok farklı perspektiflerden daha anlamlı değerlendirmelere tabi tutmak mümkün. Bugün için belki de en fazla ihtiyaç duyduğumuz şey bu. İmparatorluğun en uzun yüzyılındaki hukuki tecrübenin ana konuları, meseleleri, problemleri alternatif yaklaşımlarla ele alındıkça bu dönemin tecrübesine dair bilgilerimiz daha da derinleşecek. Ana/aynı konular ve ana/aynı meseleler yeni bilgiler ve yeni perspektiflerle zenginleştikçe ilgili dönem daha anlamlı bir çerçevede değerlendirmek mümkün hâle gelecektir. Bu çalışma, son dönem Osmanlı hukukuna dair yeni bilgi ve yaklaşımları mümkün olduğu kadar dikkate almaya çalışarak alan çalışanları için belki en tanıdık konuları ele almaktadır. Bu çalışmada Tanzimat'tan Meşrutiyet'e uzanan Osmanlı hukuki modernleşmesinin çeşitli veçheleri ele alınmaktadır. Hiç şüphesiz bu sürecin anlaşılması ve kavranmasında dönemin mahkemeleri ve özellikle şer'îye mahkemeleri önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde II. Meşrutiyet döneminde şer'îye mahkemelerine odaklanılmaktadır. Hamdi Çilingir, şimdiye kadar nispeten az incelenmiş ama dönem itibarıyla çok merkezî bir meseleyi teşkil eden mahkemeler arası görev alanına (tefrîk-i vezâif) dair bir tartışmayı yürütüyor. 1856 Islahat Fermanı sonrası başlayan şer'îye mahkemeleri ile gayrimüslim "mahkemeler"i arasında görev ve yetki alanına dair temel bir tartışmanın seyri II. Meşrutiyet devrinde Şûrâ-yı Devlet tarafından karara bağlanmış bir nafaka davası üzerinden çözümlemeye tabi tutuluyor. Bu çalışmanın ortaya koyduğu üzere Osmanlı Devleti gayrimüslim cemaatlerin liderlerine aile hukuku alanında bazı hukuki yetkiler tanımış olmakla birlikte hiçbir zaman bunlara mahkeme gözüyle bakmamış, genelde meclis ve daire gibi daha alt kavramlarla bu yetkileri tanımlamayı tercih etmiştir. Buna rağmen 1856 Islahat Fermanı sonrası gelişen koşullarda gayrimüslim

azınlıklar kendilerini daha çok bir mahkeme konumunda görerek ve bu statüye kavuşmayı arzulayarak bir yandan kendilerine verilen yetkileri geniş yorumlamaya tabi tutarken (tevsî-i tefsîr) diğer yandan da aile hukuku alanındaki yetkilerini şer‘iye mahkemeleri olmaksızın yalnızca *kendilerine münhasır kılma* çabası içerisine girmiştir. 1856 sonrası gayrimüslim azınlıkların aile hukuku alanındaki yetkilerine dair gözlemlenen bu iki eğilim ve tabii ki Osmanlı Devleti’nin bu iki eğilime karşı hayli mesafeli tavrı şer‘iye mahkemeleri ile gayrimüslim “mahkemeler”i arasında yaşanan tefrîk-i vezâif tartışmaları açısından önem arz etmektedir. Çalışmada tespit edilen iki eğilim, son dönem Osmanlısında genelde Osmanlı Devleti ile gayrimüslim azınlıklar, özelde şer‘iye mahkemeleri ile gayrimüslim “mahkemeler”i arasında yaşanan temel tartışmaları belli bir bağlama yerleştirme konusunda da önemli bir bakış açısı sağlayabilir. Daha çok nizâmiye mahkemeleri ile şer‘iye mahkemeleri arasındaki bir mesele olarak incelenen tefrîk-i vezâif meselesi bu çalışmada farklı bir düzeleme çekilerek aynı meselenin şer‘iye mahkemeleri ile gayrimüslim mahkemeleri arasında da yoğun bir şekilde yaşandığı gözler önüne seriliyor. Şimdiye kadar daha çok Vitinos’un ilgili Şûrâ-yı Devlet kararı üzerine yazdığı bir eserdeki aktarımından bilebildiğimiz ilgili Şûrâ-yı Devlet kararının orijinalinin ilk kez bu çalışmayla gün yüzüne çıkarılması da önemli bir katkı olarak okunabilir.

Sümeyye Şimşek, II. Meşrutiyet Dönemi’nde şer‘iye mahkemeleri için çok farklı bir tecrübenin yaşandığı bir tarihsel kesite odaklanmıştır. Osmanlı tarihi boyunca Meşihat’ın bir parçası olarak devam eden şer‘iye mahkemeleri tarihte ilk defa II. Meşrutiyet döneminde Meşihat’ın yetki alanından alınıp Adliye Nezâreti’ne bağlanmıştır. Belirli maslahatları ön görerek girişilen bu süreç bunların gerçekleşmemesi ve ortaya çıkan tepkiler ne-

ticesinde çok kısa sürmüşse de 1917-1920 arası dönem şer‘iye mahkemeleri için ilginç ve hâlâ araştırılmayı bekleyen özgün bir dönemi temsil etmiştir. Şimşek, tam da bu dönemi Adliye Nezâreti bünyesinde şer‘iye mahkemeleri hakkında çıkarılan muhakeme usulü kararnamesini tarihsel bağlamına oturtarak incelemiştir. Buna göre yargı birliğini temin (tevhîd-i kazâ) maksadı taşıyan bir teşebbüsle Adliye Nezâreti’ne bağlanan şer‘iye mahkemeleri Nezâret bünyesindeyken çıkarılan muhakeme usulü kararnamesi ile prosedür itibarıyla büyük ölçüde nizâmiye mahkemelerine yaklaştırılmıştır. Böyle bir gerçek söz konusu olmakla birlikte şer‘iye mahkemelerinin belirli alanlardaki özgünlükleri de korunmuştur. Bu çalışmada nizâmiye mahkemelerine yaklaştırılan yönleri yanında özgün olarak kalan veçheleri de ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde II. Meşrutiyet döneminin bir başka önemli tartışma meselesi olan kanun tadilleri ele alınıyor. Son dönem Osmanlı hukukundaki kanunlaştırma hareketinin en önemli iki meyvesi hiç şüphesiz Mecelle (1868-1876) ve Kanûn-ı Esâsî’dir (1876). Hemen II. Meşrutiyet’in akabinde her iki kanunun tadili meselesinin kamuoyunda geniş yankı bulması bu iki kanunun Osmanlı toplumundaki esaslı yerine ve onlara yüklenen anlama işaret eder. Batuhan Ustabulut’un çalışması 1909 yılında Kanûn-ı Esâsî üzerinde yapılan tadillere odaklanarak devletin yapısı ve organları arasındaki ilişkinin II. Meşrutiyet’in ruhuna uygun yeni bir anlayışla nasıl kurgulanmaya çalışıldığını ortaya koyuyor. 1876 Kanûn-ı Esâsî’sinin kabulü ile Osmanlı Devleti’nin anayasalı ve parlamentolu bir devlet niteliği kazandığına işaret eden Ustabulut, bunun anayasal ve parlamenter bir rejime sahip olmak anlamına gelmediğini vurguluyor. Çünkü 1876 Kanûn-ı Esâsî’si padişah iktidarının tam manasıyla sınırlandırılmadığı ve padişah-hükûmet-meclis arasındaki dengenin kurulamadı-

ğı, daha doğrusu büyük ölçüde padişah lehine kurulduğu bir yapıyı temsil etmektedir. İşte 1909 değişiklikleri tam da buna odaklanmakta ve bir yandan padişahın yetkilerini kısıtlamaya diğer yandan da erkler arasındaki dengeyi kurmaya çabalamaktadır. Ustabulut’a göre bu değişikliklerle Osmanlı Devleti “anayasalı ve parlamentolu mutlak bir monarşiden” “anayasal ve parlamenter bir monarşiye” doğru önemli bir adım atmıştır. Bu temel teziyle Ustabulut çalışma içerisinde 1876 ve 1909 düzenlemelerini devlet iktidarı ve temel hak ve özgürlükler başlıkları üzerinden bir okumaya tabi tutmaktadır.

Abdullah Musab Şahin de aynı dönemde süregiden bir başka tadil gündemi olan Mecelle tadillerini ele almaktadır. Her ne kadar Kanûn-ı Esâsî gibi yürürlüğe giren bir düzenleme olarak var olamasa da Mecelle’nin tadili meselesi II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet’e uzanan dönemde çok temel bir tartışma alanıdır. Aslında Mecelle’nin hazırlanmasının hemen akabinde tadili meselesi gündeme gelmiş olmakla birlikte II. Meşrutiyet sonrası tadil tartışmaları daha yoğunluklu bir şekilde yaşanmıştır. Mecelle’nin tadilinde izlenecek prensipler veya tadiline ihtiyaç duyulan maddeler bu dönemde çeşitli çevrelerde sıklıkla tartışılmaktadır. Mecelle’nin eksik bir kanun olduğu görüşü bu tadil ihtiyacının önemli bir temelini teşkil etmektedir. Bu eksiklik Mecelle’nin düzenlediği alanlar yanında bir Medeni Kanun olarak düzenlemediği alanlar için de geçerliydi. Hatta tartışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu eksiklikten ötürü Mecelle yerine genel bir kanun hazırlama teklifi de gündeme gelmiştir. Şahin, II. Meşrutiyet’in hemen akabinde başlayıp 1916’daki ilk somut tadil çalışmasına kadar olan dönemi tadil düşüncesinin olgunlaşma dönemi, 1916 yılını da bu fikirlerin pratiğe döküldüğü bir dönem olarak tasvir etmektedir. Musab Şahin’in dikkat çektiği üzere bu dönemdeki komisyonun

hazırladığı layihadan anlaşıldığı kadarıyla kapsamlı bir ilave ve tadil çalışması düşünülürken yalnızca satım ve kira ile ilgili bölümlere dair bir tadil çalışması hazırlanabilmiştir. Mecelle'nin tadili Cumhuriyet'in ilk yılları olan 1923-24 yılına kadar uzamış, bu dönemde de komisyonlar kurulmuş ama yine bu komisyonların ve Mecelle'nin kaderi 1916'dan farklı olmamıştır. Şahin'in çalışması Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan Mecelle tadili meselesini gözler önüne sermektedir.

Üçüncü bölüm Tanzimat'tan Meşrutiyet'e uzanan süreçte suç ve ceza alanını ele almaktadır. Meryem Yetkin, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin hem imparatorluk merkezinde hem eyaletlerde hiyerarşik-bürokratik adli bir düzeni nasıl tesis etmeye çalıştığını ve adalet sistemini merkezileştirme çabalarını irdelemeye çalışıyor. Böyle bir konuyu ele almanın en etkili yollarından biri herhâlde ceza davalarına odaklanarak merkezî adli-bürokratik bir üst kurum olarak Meclis-i Vâlâ ile yerel mahkemelerdeki görülen davalar arasındaki ilişkiyi incelemek olur. Yetkin de bu yolu izleyerek Irak eyaletlerinde yerel mahkemelerde görülen bazı ceza davalarını Meclis-i Vâlâ kayıtları üzerinden incelemeye tabi tutarak dönemin adli düzenindeki merkezîleşme ve prosedürleşme serüvenine ışık tutuyor. Hukukun merkezî denetime tabi tutulmasını ve bu alanda devletin artan otoritesinin modern dönemde dünya ölçeğinde yaşanan bir gelişme olarak ortaya koyan Yetkin'e göre Osmanlı Devleti de adli düzenin modernizasyonu sürecinde bu eğilimden payını almıştı. Meclis-i Vâlâ denetleyici rolüyle eyaletlerde adli merkezîleşmeyi tesis eden merkezî bir kurum olarak ön plana çıkmıştır. Ancak bu merkezîleşmenin Irak gibi aşiret yapıları ve bu aşiretlerin nispeten özerk işleyişinin hâkim olduğu bölgelerde kolay tesis edildiğini söylemek zordur. İşte tam bundan ötürü Yetkin'in de dikkat çek-



tiği gibi Osmanlı Irak'ında merkezî idareyi güçlendirmek için etkin bir ceza adalet sistemi oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Böyle bir ortamda ceza hukuku merkezî idarenin güvenlikçi politikalarının ve bölgeyi kontrol altında tutmanın önemli bir aracı hâline gelmiştir. Yerelde görülen ceza davalarının nihai mercii olarak Meclis-i Vâlâ gibi merkezî bir kurumun denetimine tabi olması ve ceza davalarına dair prosedürel kuralların sıkı bir şekilde uygulanması bölgedeki merkezî adalet sisteminin tesisine yönelik çabaların önemli işaretlerindendir. Yetkin bütün bu yaşananları Meclis-i Vâlâ kayıtları ışığında örnek vakalar üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutuyor.

Hüseyin Önal suça iştirak bahsine odaklanarak bir yandan meselenin İslâm hukuku açısından bir değerlendirmesini diğer yandan da son dönem Osmanlı kanunlarındaki görünümünü ortaya koyuyor. Önal'a göre 1840 ve 1851 ceza kanunnamelerinde sayılı bazı suçlar (numerus clausus) açısından düzenlenen suça iştirak bahsi, 1858 Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu'nun ilk hâlinde asli-fer'i ayrımını ortadan kaldıran büyük bir hukuki hatayı barındırarak uygulama kazanmıştır. Yapılan hatalı düzenleme II. Meşrutiyet dönemindeki ceza kanunu tadilinde önemli tartışmalara konu olmuş ve değişikliğe uğramıştır. Osmanlı ceza kanunnamelerinde suça iştirak bahsine ilişkin düzenlemeler ve kavramların izinin sürüldüğü çalışma 1327/1911'de yapılan ceza kanunu tadilindeki müzakereler ve tartışmalarla devam etmektedir. Söz konusu tadil önerileri Meclis-i Meb'usan'da önemli tartışmalara neden olduğuna ve gerek hükûmetin gerek encümenin ilgili maddelerdeki tadil önerilerinin mecliste ayrıntılı bir şekilde tartışıldığına dikkat çeken Önal, suça iştirak bahsi üzerinden dönemin meclisinde nasıl derinlikli tartışmalara dönüşebildiğini ortaya koyuyor. Özellikle asli iştirak ile fer'i iştirak arasında bir ayrım ve bunlara tekabül ede-

cek farklı cezalar ile düzenlemeye ilişkin müzakerelerde değinilen me hazlar bu tartışmaların merkezini oluşturmuştur. Bu minvalde serdedilen görüşler, kullanılan kavramlar, görüşlerin tarafları zengin bir tartışma ortamına işaret ederken dönemin ceza hukuku ve İslam hukuku nazariyatının bu tartışmaların seyrini belirlediği görülmektedir. Önal, bu bağlamda hem ceza kanunnamelerinde suça iştirak bahsine dair yaşanan hukuki değişimi hem de mesele çerçevesinde dönemin ceza hukuku nazariyesini ortaya koyuyor.

Son bölüm Mekteb-i Hukuk çevresiyle ilişkili olarak ortaya çıkan *hukuka giriş* edebiyatına bir nazar etmeyi amaçlıyor. Mücahide Engin, hukukun kaynağı olarak yazılı kanunların ön plana çıktığı ve örfün kanuna göre bir nevi talileştiği bir dönemde kanun-örf ilişkisine *medhal-i ilm-i hukûk* eserleri üzerinden odaklanıyor. Her ne kadar Osmanlı daha ilk devirlerden belli yazılı kanunlara sahip bir devlet olarak ön plana çıksa da 19. yüzyılda yaşanan kanunlaştırma hareketlerinin yoğunluğu dikkate alınarak yazılı olmayan kanunlardan yazılı kanunlara geçiş gibi bir süreç varsaymak mümkündür. Dönemin *medhal-i ilm-i hukûk* eserlerinde toplumların ilk devirlerinde adet ve örf gibi yazılı olmayan (gayr-i mektûbe) kanunların geçerli olduğu ama çağdaş dönemde gelişmiş ülkelerde artık yazılı kanun (hukûk-ı mektûbe) hakimiyetinin bulunduğu vurgulanarak örf karşısında kanun çağdaş dönemin bir gerekliliği olarak ortaya konmaktadır. Engin'in dikkat çektiği üzere artık örf ve teamül hukukunun yazılı olmayışı, tedvin edilmemiş olması, genel değil yerel özelliklere sahip olması ve aynı topraklarda farklılıklar göstermesi, güncelliğini sağlamama gibi olumsuz özellikleriyle ön plana çıkarılmaya başlanmış ve bunun karşısında yazılı kanunlar çağdaş devlet olmanın bir gerekliliği olarak telakki edilmiştir. Gerçi kanunların daya-

nağı olma ya da kanun boşluklarını doldurma gibi hâlâ önemli işlevlerinden bahsedilse de anlaşıldığı kadarıyla devir yazılı olmayan kanunlardan yazılı kanunlara geçiş konusunda yeni bilincin olduğu bir devir olarak ön plana çıkmaktadır. Engin'in çalışması, yeni bir bilincin olduğu Mekteb-i Hukuk'ta daha giriş derslerinde öğrencilere verildiğini ortaya koyuyor.

Elinizdeki eser araştırma konuları itibarıyla son dönem Osmanlı hukukunun temel bazı meselelerine odaklanmıştır. Mümkün olduğu ölçüde yeni bilgi ve yaklaşımları dikkate alarak hazırlanan bu çalışmanın alana önemli bir katkı sunmasını temenni ediyoruz. Yine bu kitap vesilesiyle son dönem Osmanlı hukuk düşüncesine ilişkin çalışmaların artarak devam etmesini diliyoruz.

*Hamdi Çilingir, Hüseyin Önal*